

ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİNDE MÜLEMMA

[I. Uluslararası Âşık Sümmeâni ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri, hzl., Abdülkadir Erkal, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012, s. 485-500.]

Doç. Dr. Salahaddin BEKKİ*

ÖZET

Mülemma, tarihi kaynaklarda ilk defa İran şairleri tarafından ortaya konulduğu tespit edilen ve bir mısraı Arapça, bir mısraı Farsça yazılan eserleri karşılamak için kullanılmıştır. Bir manzumenin mısralarını yahut mısraların bir kısmını muhtelif lisanlarda tertip etmeye telmi' denmektedir. Telmi', İranlılardan Türklere geçmiş ve ilk örneklerini Mevlana Celaleddin-i Rûmî vermiştir.

Osmanlı kültür coğrafyasının genişlemesine paralel olarak ortaya konan mülemma tarzı manzumelerdeki dil çeşitliliği de artmıştır. İlk başlarda Türkçenin yanında, Arapça ve Farsça karşımıza çıkarken, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması sürecinde Ermenice, Rumca ve Yunanca; Osmanlının Balkanlar ve Rumeli'ni fethiyle birlikte Makedonca, Arnavutça, Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça Türkçenin yanında yerini almıştır. Batılılaşma sürecinde Fransızca; günümüzde ise Almanca ile mülemmaların oluşturulduğunu görüyoruz.

Çalışmamızda, Âşık tarzı şiir geleneği çerçevesinde oluşturulmuş mülemmalar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mülemma, Telmi', Halk şiiri, Âşık edebiyatı

MÜLEMMAS in MINSTREL STYLE POETRY TRADITION

ABSTRACT

According to the historical resources, Mülemmas produced by Persian poets at first hand; which is a literal work that consists of vice versa verses from Arabic and Persian poetry. Arrangement of poem's verses (or part of them) in various languages named as Telmi'. Telmi'; has been transferred from Persians to Turks and gave it's very first instances in Turkish poetry by Mevlana Jalal al-Din al-Rumi.

As a result, type of Mülemmas and linguistic diversities of verses received a spectrum of varieties; correspondingly to enlargement of Ottoman territories. At the beginning; beside of Turkish, Persian and Arabic had emerged in that literal work; and then, with Islamization of the Anatolia, Armenian, Romanic and Greek languages and after conquest of Balkans and Rumelia, Macedonian, Albanian, Bosnian, Serbian and Croatian languages had used into as well. With the westernization movements in (Ottoman) Empire; it can easily said that French also emerged in Mülemma work and today, we can also see that Mülemmas are composed in German as well.

In this paper, the study will be concentrate on Mülemmas which are created in the context of minstrel style poetry tradition.

Key Words: Mülemma, Telmi', Folk Poetry, Minstrelsy.

Dilimize Arapçadan (ملمع Mulemma') geçen sözcük, "alaca renkli, renk renk" anlamına gelmekte olup bir edebiyat terimi olarak, "mısralarından her biri başka dille yazılmış şiir"leri karşılamak için kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük, C. 2, s. 1606). Bir şairin, Türkçe yazmış olduğu şiirinin bazı mısralarını muhtelif lisanlarda tertip etmesine de telmi' denmektedir (Tahirül Mevlevi, 1973:158). Mülemma'nın Batı dillerindeki karşılığı ise makaronik (Fr. macaronique)'tir.

* Ahi Evran Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sbekki@gmail.com

Mülemma ve telmi terimlerinin özellikle Türk divan şairlerinin Türkçe-Farsça veya Türkçe-Arapça yazdıkları şiir/beyitleri karşılamak için kullanıldığı görülmektedir. Edebiyat bilgileri ve teorilerini konu alan bazı kitap ve sözlüklerde, iktibas¹ veya tazmin² yoluyla da mülemma şiir meydana getirilebileceği bilgisi bulunmaktadır (Bilgegil, 1989: 271; Külekçi, 1995: 216). Kaya Bilgegil, telmi, iktibas, tazmin gibi, bilginin malzeme olarak kullanıldığı edebi sanatlar arasında mülemma'ya da yer verir (Bilgegil, 1989: 270). Numan Külekçi de, mülemma'yı "mana ile ilgili sanatlar" arasında görür (Külekçi, 1995: 216). Cem Dilçin, mülemma'yı "*Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*" adlı eserinin "sözle ilgili sanatlar" bölümünde ek olarak ele almış fakat edebi sanat olup olmadığına açıklık getirmemiştir (Dilçin, 1995: 506). Yekta Saraç ise, *Telmî', bir şairin Türkçe yazmış olduğu şiirinin bazı mısralarını Arapça veya Farsça söylemesidir. Şiirde bulunan Arapça veya Farsça mısralar bir başka şaire ait olmamalıdır. Aksi takdirde telmî' değil tazmin olur* (Saraç, 2000: 267) diyerek mülemma'nın bir edebi sanat olmaktan ziyade "*şairin bir başka dili şiir söyleyebilecek derecede iyi bildiğinin ifadesi olabileceği gibi aynı zamanda şiire etkileycilik kazandırma, söze muhatap olanın dikkatini çekme fonksiyonlarını* (Saraç, 2000: 267)" üstlenmiş bir hüner olduğunu dile getirir. İsa Kocakaplan ise telmi'nin hem manaya hem de fikre bağlı bir sanat olduğu görüşündedir (1992: 147).

Mülemma konusunda bilgi veren kaynaklar, ister belagat kitapları olsun ister ansiklopediler olsun bu tür şiirlerin yalnızca divan şairleri - Recâizâde Mahmud Ekrem'in şiiri hariç olmak üzere- tarafından üretildiği ve Türkçe ile birlikte kullanılan dillerin de Arapça ve Farsça'dan ibaret olduğu yönünde ağız birliği etmekte. Burada konuyu fazla uzatmamak ve peş peşe kaynak sıralayıp sizi sıkmamak için bir örnekle yetinmek istiyorum. TDV İslam Ansiklopedisinin mülemma maddesinde şu bilgiler bulunmaktadır: "... *mülemma kelimesi terim olarak özellikle Fars ve Türk edebiyatlarında Türkçe, Arapça ve Farsça söylenmiş beyit ve mısraların oluşturduğu şiirler hakkında kullanılır* (Kurtuluş ve Pala, 2006: 539)."³

Mülemma tarzı şiirlerin ilk örneklerine Fars edebiyatında X. yüzyılda rastlanmaktadır (Kurtuluş ve Pala, 2006: 539). İran şairleri, Arapça-Farsça mısralarla oluşturdukları şiirlere "*mülemmeât*" demişlerdir (Tahir-ül Mevlevî, 1973: 106). Farslardan bize geçen mülemma tarzı şiirlerin ilk örneğini Mevlana Celaleddin-i Rûmî vermiştir.

Mevlana Divanında Farsça-Türkçe (Çağatayca) mülemmalar vardır:

Dânî ki men be'âlem **yalguz seni sever men**

Çün der berem neyâyî ender gamet **öler men**

[Bilirsin ki ben âlemde, **yalnız seni severim**; yanıma gelmeyecek olursan, senin gamından **ölürüm**.]

...

Rûzî nişest hâhem **yalguz senün katunda**

Hem sen çağır içer sen hem men kopuz çalar men

[Bir gün **senin yanında yalnız** kalmak istiyorum: (O gün) **sen şarap içersin ben de kopuz çalarım**.]

¹ İktibas: "*Manayı kuvvetlendirmek, söze güzellik kazandırmak maksadıyla bir şair veya nâsirin eserine âyet, hadîs ya da bunlardan parçalar almasıdır* (Külekçi, 1995: 205)."

² Belâgat terimi olarak tazmîn, "*bir beytin veya bir sözün mânâsını kuvvetlendirmek için başka bir beyit yahut kelâmdan alıntı yapılması ya da bir beytin/mısra'ın anlamının kendinden sonra gelen beyit veya mısra' ile tamamlanmasıdır* (Temizer, 2010/2: 81-96)."

³ Bu konuda ayrıca bk. Kocakaplan, 1992: 146; Dilçin, 1995: 506; Karataş, 2004: 333; Macit, 2004: 451.

Mâhî çü Şems-i Tebriz gaybet nümûd güftend

Ez dîgerî nepürsîd **men söylerem arar men**

[Şems-i Tebriz gibi bir ay gizlendi, dediler; başkasından sormayın. Ben söyler, ben ararım.] (Banarlı, 1973: 318-319; krş. Külekçi, 1995: 219-220)

Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'in divanında da çeşitli dillerle oluşturulmuş birçok mülemma'ya rastlanmaktadır.⁴ Türk edebiyatının Anadolu sahasında ortaya çıkan temel eserlerinden “*Garib-nâme*”nin birinci bölümünün onuncu kıssasında mülemma beyitler bulunmaktadır.⁵ Âşık Paşa (1272-1332), bu bölümde Arap, Acem, Ermeni ve Türk'ten oluşan dört arkadaşın bir nesne için kavgalarını anlatırken onları kendi dillerince konuşturur. Hepsi de kıssada, yolda buldukları bir akçe ile üzüm almak istemektedirler:

İlk agâz itdi dilinçe ol Arab
Kâle yâ eshâbünâ hâtu'l-ineb

[İlk defa Arap konuştu ve; ey arkadaşlar
üzüm alın gelin dedi.]

Pârisî eydür **be-în engûr harîm**
Hôş be-hem bi'nşeste an-râ mî-horîm

[Acem de; bununla üzüm alalım,
oturup onu güzelce yiyelim dedi.]

Ermeni eydür **ceyis hagûg küzim**
Tî hagûg cernûs bîs elük hazîm

[Ermeni ise; ben üzüm isterim,
eğer üzüm alırsanız ... diyordu.]

Türkmen eydür üzüm aluñ yiyelüm
Bu uşak keleşileri koyalum
(2000:143)

[Türkmen; bu küçük sözleri bir yana bırakalım,
üzüm alın da yiyelim diye söylüyordu.] (Yavuz,

Mevlana, Sultan Veled ve Âşık Paşa'nın dışında Fuzûlî, Rûhî-i Bağdadî, Kınalızâde Ali Çelebi, Karamanlı Aynî, Esrar Dede, Diyarbakırlı Lebib, Gelibolulu Mustafa Âlî gibi birçok şairin hüner göstermek, tam olarak bilmediği bir dili ses taklidi yoluyla biraz da alay unsuru olarak kullanmak gibi bir takım sebeplerle Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça, Türkçe-Rumca, Türkçe-Boşnakça, Türkçe-Yunanca mülemma tarzında şiirler ortaya koydukları bilinmektedir (Aksoyak, 2009: 1-18).

Tanzimat dönemi yazarlarından Recâizâde Mahmud Ekrem'in **Brune et Blonde** (=Esmer ve Sarışın) başlığını taşıyan şiiri, mülemma tarzı şiirlerdeki dil çeşitliliğine Fransızca'yı da dahil etmiştir.

Brune et Blonde [Brün e Blônd (=Esmer ve Sarışın)]

İki hemşire-yi vifaak-âyîn,
İki dûşîze-yî vefâ-perver;
Verd-i asfer biri, rakîk ü hazîn
Dîgeri bir güzîde zanbak-ı ter.

⁴ *Sultan Veled, eserlerinde Türkçe-Rumca beyitlere yer veriyordu. Sultan Veled eserlerinin tamamını Farsça kaleme almakla beraber Divan'ında Türkçe-Farsça, Türkçe-Rumca mülemmalar da bulunuyordu. Sultan Veled'in Rebabnâme'sinde 7745 Farsça, 35 Arapça, 22 Rumca 157 Türkçe beyit yer almaktadır* (Aksoyak, 2009: 1-18).

⁵ *Garib-nâme'deki mülemma beyitlerden arkadaşım Süleyman Efendioğlu'nun sayesinde haberdar oldum. Kendisine müteşekkirim.*

Biri armûdî çehre, dîgeri **ronde** [**rond** (=yuvarlak)]
Hoş-nümâ, nâzenîn **brune et blonde**. [**brün e blônd** (=esmer ve sarışın)]

Birisi şâir-î tabîdir,
Yaşar eş'âr-ı dil-şikârıyla
Ki birer zühre-yî rebîdir:
Bıkr-i sevdâ-yı bî-karârıyla.
Öbürü aynı bir küçük **vagabonde** [**vagabond** (=serseri, aylak)]
Mihr-bân, âteşîn **brune et blonde**. [**brün e blônd** (=esmer ve sarışın)]

....
(Akyüz, 1986: 115)

Ansiklopedi maddeleri ile teori kitaplarında, mülemmaların yalnızca divan şairleri tarafından üretilen bir şiir türü olduğu üzerinde durulmuş⁶ âşık, anonim ve tekke edebiyatı mahsulleri içerisinde bu tür örneklerin bulunup bulunmadığı araştırılmamıştır. Halk edebiyatıyla ilgili temel kaynaklarda da mülemma'ya yer verilmediği görülmektedir.

Tespit edebildiğim kadarıyla Halk edebiyatında hususen de Âşık tarzı şiir geleneğinde mülemma tarzı şiirlerin bulunduğu ilk bahsedenler Hamdi Hasan ve Doğan Kaya'dır.

Hamdi Hasan, “*Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler, Ankara, 1987*” ve “*Makedonya Türklerince Söylenen Türküler, Ankara, 2008*” adlı çalışmalarında tespit ettiği mülemma örneklerini yayımlamıştır. Hamdi Hasan, Balkanlarda halk şiiri geleneği çerçevesinde üretilen ilk mülemma şiirin 1657 yılında yazılmış olan Miho Martelini'nin mecmuasında Sırp-Hırvatça (Boşnakça)-Türkçe kelime ve mısralardan oluşan ve “*Bigarre Şiir*” olarak kaydedilmiş metnin olduğunu söyler (Hasan, 2008: 57).

Doğan Kaya, “*Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Ankara, 2007*” adlı kitabının “*karmutlama*” maddesinde şu bilgileri vermektedir: “*İki veya daha fazla dile ait kelimelerle şiir söyleme. Bu terim, ilk defa Fahrettin Kırzioğlu tarafından kullanılmıştır. Halk arasında arpa ile buğdayı karıştırmaya da karmutlama denir. Erzurum'da ise soğuk su ile sıcak suyu karıştırmaya harmutlama denilir. Karmutlama şiir, şiirin tamamında olduğu gibi bir kısmında da olabilir. Edebiyatımızda karmutlama tarzında pek çok şiir söylenmiştir* (Kaya, 2007: 410-412).”⁷

Doğan Kaya, devamla Bayburtlu Celâlî, Pesendî, Lezizî, Ersun Balcı ve Gürcü Âşık Sefil Lado'nun karmutlama/mülemma tarzında şiirlerinin olduğunu haber vererek Lezizî'nin yirmi dört bentten oluşan “*güzeller destanı*” adlı şiirine yer verir:

(1)
Size bir güzelin vasfın edeyim

⁶ Durum böyle olmakla birlikte mülemmalar üzerinde doktora seviyesinde bir çalışma bulunmamaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi kayıtlarında iki adet yüksek lisans tezi görünmektedir:

- 1- Mahmood Yasin Khalaf, *Şeyh Sa'di Şirazi ve Mülemma'at Türü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989, 101 s. (Danışman: Prof. Dr. Mürsel Öztürk).
- 2- Niyazi Ünver, *Eski Türk Edebiyatında Mülemma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, 292 s. (Danışman: Prof. Dr. Mustafa İsen).

⁷ Derleme Sözlüğü'nde *harmut* kelimesi, “*sıcak suyu ılıştırmak için ayrılan soğuk su; çorbaya karıştırılan unlu su*” şeklinde; *harmutlamak/harmutlamak* ise, “*iki şeyi karıştırarak ölçülü duruma getirmek, suyu ılıştırmak*” olarak geçmektedir (DS, 1974: 2293)

Gör neler halk etmiş Bari Taala
Anın evsafını beyan edeyim
Safalar kesb eden bezm-i ehibba

(4)

Bazıları vasfına lââyık olanı der
Vade-i kavlinde sadık olanı der
Yetmiş iki millet âşık olanı der
Her biri dilince eyleye rica

Lezizî, bu dörtlükten sonra sırasıyla Siyah Arap, Acem (Fars), Türkmen, Leh, Boşnak, Ermeni, Lezgi, Yahudi, Çingene, Beyaz Arap, Türk, Gürcü, Moskof, Rum, Arnavut, Laz (!), Tatar, Şehrî gibi bazı millet ve yöre dillerinde sevgiliye seslenir. Birkaç örnek:

(7)

Acem gelmiş der ki: Ben sana kulam
Figan ü zâr ile özüne pulam
Ben senin babında ya nice gulâm
Tâ küni terahhum yek ruze mera

[Yeter ki bir tek gün bana acı/merhamet et]

(11)

Boşnak gelmiş der ki: Severim dilden
Sana sırrım açsam korkarım elden
Ben seni severim can u gönülden
Noşt toruya şitikudaş munimaha⁸

(14)

Gürcü der: As beni zülfün teline
Mail oldum senin dudu diline
Kuzum sarılayım ince beline
Ak modi abicu iryi [piri?] mokosna

[Buraya gel bir kere ağzını öpeyim]

(24)

Lezizî bendedir mevlut olunan
Bu kadar kulunda mevcut olunan
Güzeldir âlemde maksut olunan
Cümleyi ber-murat eyleye Mevlâ (Kaya, 2007: 410-412)⁹

⁸ Bilgisine başvurduğumuz Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya Sümbüllü (Tuzla Üniv.), bu dizenin kesinlikle Boşnakça olamayacağını Bulgarca veya Makedonca büyük ihtimalle de Arnavutça olabileceğini söylemişlerdir.

⁹ Gelibolulu Âlî'nin divanında da benzer bir örnek bulunmaktadır. Söz konusu şiirde şair, aşağı yukarı aynı anlama gelen "sabırsız bir adamın para istemesini" sırasıyla Arap, Acem, Kürt, Arnavut, Frenk (İtalyanca), Sırp, Rum, Boşnak dillerinde sıralamaktadır:

Arab olan Arabî dil ile her dem bunı dir

Ene mâ-ârifu gayr hâti fülûs rûh fi'n-nâr [Ben başka bir şey bilmem para ver cehenneme git.]

Acem olan neferün dahı dem-â-dem bunı dir

Men tevakkuf ne-kunem hakk-ı merâ zûd şümâr [Ben artık dayanamam benim hakkımı çabukça ver.]

Kürd olan velvele ile bunı îrâd eyler

Çıldırılı Âşık Şenlik'in tasnif ettiği, “*Salman Bey ile Turnatel Hanım Hikâyesi*”nde Salman Bey, rüyasında kendisine pîrlar tarafından sunulan badeyi içerek Müressep Şah'ın kızı Turnatel Hanım'a âşık olur. Farklı bir mekânda aynı aşk badesinden içen Turnatel Hanım da Salman Bey'e âşık olur. İki âşık birbirlerini bulmak için eşzamanlı yola çıkarlar. Salman Bey, yolculuğunun ikinci gününde Celal Vezir'in kızı Gavhar Hanım'ı görür ve Turnatel Hanım'a benzettiği Gavhar Hanım'a âşık olur. Belli bir zaman görüşüp konuşan Gavhar Hanım ile Salman Bey kaçmaya karar verirler. Kızının Salman Bey tarafından kaçırıldığını öğrenen Celal Vezir, onları bulmak ve Salman Bey'i cezalandırmak için hemen yola çıkar. Kısa sürede iki âşığı yakalar ve Salman Bey'i öldürmek ister. Salman Bey'in “Hak Âşığı” olduğunu öğrenince onu bir takım sınavlardan geçirmeye karar verir. Celal Vezir'in kurduğu tuzaklardan ve verdiği zor görevlerden ferasetiyle kurtulan Salman Bey'den Celal Vezir'in son isteği şöyle olmuştur: “*Şimdi bize Arapça, Farsça, Türkçe lisannarınan yeddi hane türkü söyleyeceksen ama gullandıgın kelmelerin üçü de üç lisanda aynı manıya gelecehdir. Eğer biri yannış, bozuh olursa haman boynunu vurdurucam* (Aslan, 2007: 402).”

Bunun üzerine Salman Bey, yedi hanelik bir şiir söyler ve şiirin ayak dizelerinde Arapça, Farsça ve Türkçede aynı anlama gelen üç kelime kullanır:

(1)

Üç lûgatdan cavaf verim men size
Arap **lisan**, Farsı **zeban**, Türkî **dil**.
Şaşgın gezen tüşer sahraya düze,
Arap **tarık**, Farsı **irah**, Türkî **yol**

(2)

Bu cebrin tabını nece düzerem
El çeker dünyadan umut üzerem
Abdal olar cismi üryan gezerem
Arap **berri**, Farsı **yaban**, Türkî **çöl**.

(3)

Yarın siyah zülüflerin öreydim
İnce bele gızıl kemer saraydım
Bir zevk ile ağ sineye vuraydım

Dekojim tâ to bizânî dirivî men to biyâr [Bilesin ki seni öldürürüm, benim hakkımı ver.]

Arnavudlar gazab ile atılu üstüme dir

Nuk di ... turkeri terâkîrî ulûfen(i) tone marr [Türkçe bilmem ulufemizi (ver.)]

Hep fireng yek-dil olup cümle ile dirler kim

Damle (da me le, la).... (?) signor edvaylo ti polpar/pulpar [Efendi ver bana (ulufeyi) (yoksa) şeytan seni çarpar.]

Sırf cahil olanın Sırfça cevabı (dahi bu)

Gospodar(o) dayte ulufe nis(a)m ya govodar [Efendi, ulufe(yi) veriniz, ben sığır çobanı değilim.]

Urumun da sözi bu kendi lisanı üzre

Den ksar(o?) dipota (tipota) (turko?) ulufe na paro [Türkçe hiç bilmem ulufemi alayım.]

Bosnavidir be belki bilmezdim **men hemverti**

Da vira/vera/vire/vere hakkimizi hazretümüz defterdar (Aksoyak, 2009: 1-18)

Arap **yeddi**, Farsı **dest'i** Türkü **el**

(4)

Cebhi bedir mahdi gaşdar firengi
Müjgan kirpihleri gurufdu cengi
Yârın atlas şallarının irengi
Arap **ahmer**, Farsı **sürh'ü**, Türkü **al**

(5)

Elvan libas zer gumaşdan biçilif
Örüh'leri dal gerdana saçılıf
Yarın gülgez yanağında açılıf
Arap **perti**, Farsı **lale**, Türkü **gül**

(6)

Hilal gaşdar gudretinnen çekilif
Ebrüşüm muy dal gerdana dökülüf
Gurşah altdan mektum kimi pakülüf
Arap **sülb'ü**, Farsı **kemer**, Türkü **bel**

(7)

Salman deyer insafsızda olmaz din
Ne salıfsan meni cenge galbi kin
Vezir sana duvam budu dünü gün
Arap **meyyit**, Farsı **mürde**, Türkü **öl** (Aslan, 2007: 402-403)

1915'te vefat ettiği bilinen Bayburtlu Celâli Baba, 18 dörtlükten oluşan "batakçı destanı"nda, Lezizî'nin "güzeller destanı"nda olduğu gibi birçok yöre ağzı (Erzincan, Erzurum, Laz, Acem/Azeri), ile Ermenice ve Rumca birer dörtlükle batakçı adlı kişiye seslenmektedir:

(1)

Gene bir serencâm yadigârım var
Dayan bu kıssaya kara batakçı
Harâbât ehline yadigârım var
Her mecliste benden ara batakçı

(9)

Erzincanlı der ki geydin otuydun
Gaypıttın gıypıttın çaydın götüydün
Gaydaşlık olalı beni batuydun
İste bakam aypalaya batakçı

(10)

Erzurumlu der ki dadaş celirih
Aldıhsa veririh gene alırh
Biz bu gece ezemcilde kalırh
Dolana bir hana gire batakçı

(11)

Lâz ise der ola Mamet duralum

Kardaşluğumuzdur mühlet verelum
Vermez ise hesabını körelum
Pelgi kazana da vere batakcı

(12)

Acem'se der ele hardan gelüpsün¹⁰
Gelip benim öz metaim alupsun
Ele her tarafın açık kalupsun
Çöreğin dizinde kala batakcı

(13)

Eğer Ermeni'yse söylerdi **foh di**
İnci **gıdaskoran das gurus kokti**
Tızazcı **darasta** yine **kirohti**
Morit kunem urkirtara batakcı¹¹

(14)

Eğer Rum ise der **gamidi bibas**
İnende guruşun **zomadi bias**
Vermez paraları **gamidi manas**
Gidiyorsun gene nere batakcı

(18)

Uzatma Celâlî serencâm çoktur
Mahşere kalırsa semti bozuktur
Kanlıya mürüvvet borçluya yoktur
Ara bul başına çare batakcı (Doğan, 1999: 120-123)

Dilaver Düzgün Beyin hazırladığı “Dertli Divanı”nda üç dörtlükten oluşan bir koşmanın ikinci dörtlüğü Türkçe-Rumca kelimelerle kurulmuş bir mülemmadır:

Bir Rûm güzeline oldum müptelâ
Teşne-dil la'linden kanayım dedi
Kaşlar şöyle dursun gözler bin belâ
Gönül âteşine yanayım dedi

Dedim **ela do mo nide kilisa**
Tasvîr-i Meryem'le sûret-i Îsâ
Dedim ki **ela do na se filisa**
Papas **sto şire mupnayım** dedi

Dedim **ela edo moni edo stin e kilisa**
Tasvîr-i Meryem'le sûret-i Îsâ
Dedim ki **ela edo na se filiso**
Papas **to ide ke panyia mu** dedi

Dedim ey bî-vefâ girme kanıma
Şimşîr-i cevrinle kıyma cânıma
Teslîm-i tâm ile geldi yanıma
Dertli'nin sabrını sınavım dedi (Düzgün, 2011:104)

¹⁰ Bu dizede geçen “Acem” sözcüğü, Kars ve dolaylarında yaşayan Azeri toplulukları karşılamak için kullanılmıştır.

¹¹ Sayın Ahmet Doğan, 13. ve 14. dörtlüklerin bozuk birer Ermenice ve Rumca ile söylendiğini ve bu dörtlüklere tam bir anlam verilemediğini belirtir (1999: 122).

İkinci dörtlüğün çevirisi:

“Sevgilim! Buraya, Hz. Meryem’le Hz. İsa’nın tasvirlerinin bulunduğu kiliseye yalnız gel, seni öpeyim” dedim. Papaz görünce “Aman Tanrım (İsa, Meryem size sığmıyorum)” dedi. (Düzgün, 2011:104)

Ahılkelek’in Koteliya köyünde doğan Gürcü Âşık Sefil Lado (Vladimir Beraşvili)’nun tek ayaklı geraylısı¹² üç dilde söylenmiştir. Birinci dize Ermenice, ikinci dize Azerice, üçüncü dize Gürcüce ve ayağı oluşturan son dize sırasıyla Ermenice, Azerice ve Gürcücedir:

Mila sirakin can mila (Ermenice)
Yanagların benzer güle (Yanakların benzer güle)
Zarxulisw brçğinvale dila [Yazın güneşli/parlak sabahı] (Gürcüce)
Şidak sensen qenasvale [? Sensin kurban olduğum] (Ermenice-Azerice-Gürcüce)

Açkas minas tışıt xalin (Ermenice)
Ağlım uşdu oldum deli (Aklım uçtu oldum deli)
Lamazebis dedopali [Güzellerin/gelinlerin kraliçesi/güzeli](Gürcüce)
Şidak sensen qenasvale [? Sensin kurban olduğum] (Ermenice-Azerice-Gürcüce)

Çem dimana yes es savin (Ermenice)
Qaşlar kara gözler mavi (Kaşlar kara gözler mavi)
Sefil Lados **salosvari** [Sefil Lado’nun duası](Gürcüce)
Şidak sensen qenasvale [? Sensin kurban olduğum] (Ermenice-Azerice-Gürcüce)¹³
(Hacılar, 2007: 153-154)

<Ekber Nadir Necef, http://n-marmara.blogspot.com/2008_02_01_archive.html>

Hamdi Hasan, Saraybosna’daki kütüphanelerde bulunan Türkçe yazmalardaki “Türki” başlığını taşıyan şiirleri bir araya getirdiği çalışmasında, Türkçe-Boşnakça karışık yazılmış birçok şiir tespit etmiştir. Bunlardan bazıları türkü formunda metinler iken bazıları da örneğimizde görüleceği üzere Âşık tarzı şiir geleneği çerçevesinde değerlendirmemiz gereken metinlerdir. Türki-i Bosence (Boşnakça Türkü) başlığını taşıyan şiir on birli heceyle söylenmiş sekiz dörtlükten oluşan bir koşmadır. Mahlas dörtlüğü olmadığı için şairini tespit edemediğimiz şiirde döner ayak ve tek ayak birlikte kullanılmıştır. Şiirde yer yer kafiyeli kusuru bulunsa da şair/âşık Türkçe ve Boşnakça kelimeleri birbiriyle kafiyeli olarak kullanmıştır. Üçüncü dörtlükte kafiyeli tamamen Boşnakça, diğer dörtlüklerde ise Türkçe ve Boşnakça kelimelerle oluşturulmuştur:

Türki-i Bosence

Boşnakça Türkü¹⁴

(1)

Ah **moye milo gdi si mi bilo**

[Neredeydin ah benim canım]

Haylı zaman oldu görmedim seni

[Hayli zaman oldu görmedim seni]

¹² Geraylı: “Azerbaycan klasik şiirinin formlarından biri. 3-5 veya en çok 7 dörtlükten ve her mısraı 8 heceden ibarettir. Koşma şeklinde kafiyelenir (Hacıyeva vd., 1999: 62).”

¹³ Metinlerde geçen Gürcüce ibarelerin Türkçeye çevirisi öğrencim Duygu Yılmaz’a aittir. Kendisine müteşekkirim.

¹⁴ Şiirdeki Boşnakça ibarelerin Türkçeye çevirisi Hamdi Hasan tarafından yapılmıştır.

Boğme si milo candan ziyade
Haylı zaman oldu öpmedim seni

[Vallahi candan ziyade tatlısın]
[Hayli zaman oldu öpmedim seni]

(2)
Gönül hasretlüğün geçerim her zaman
Kad te ne vidim kıluram figan
Sırçe seni özler billahi inan
Haylı zaman oldu koçmadım seni

[Gönül hasretliğin geçerim her zaman]
[Seni görmeyince kıluram figan]
[Kalbim seni özler billahi inan]
[Hayli zaman oldu koçmadım seni]

(3)
Sana direm **moya draga duşiçe**
Kano i struçak rujiçe
Kaçma benden **moya jarko sunaşçe**
Haylı zaman oldu görmedim seni

[Sana derim /ey/ benim sevgili canım]
[Gül destesi gibi]
[Kaçma benden benim parlak güneşim]
[Hayli zaman oldu görmedim seni]

(4)
Ya vehnem kano listak duşo za tobom
Hasretinden akra gözümünden kan
Derdinden **umriyeh** benim sultanım
Haylı zaman oldu görmedim seni

[Senin için canım yaprak gibi solarım]
[Hasretinden akar gözümünden kan]
[Derdinden öldüm benim sultanım]
[Hayli zaman oldu görmedim seni]

(5)
O to je liçe rujo rumena
Da si çar na sviyu layıkdur
Seni sevip özce iş ola bana
Haylı zaman oldu görmedim seni

[Ah senin yüzün kırmızı güldür]
[Hepsinin sultanı /olmaya/ layıktır]
[Seni sevip özce iş ola bana]
[Hayli zaman oldu görmedim seni]

(6)
Ne kriy se od mene duşo gel imdi
Firkatinle can çekerim bedenden
Govori mo drağa kandesin şimdi
Haylı zaman oldu görmedim seni

[Benden gizlenme canım gel imdi]
[Firkatinle can çekerim bedenden]
[Söyle bana sevgilim kandesin şimdi]
[Hayli zaman oldu görmedim seni]

(7)
Bana görünmezsin ey yâr-ı kadim
Ağlarım **za tobom jalostan hodim**
Kılarım feryad ü figan **kad te ne vidim**
Haylı zaman oldu görmedim seni

[Bana görünmezsin ey yâr-ı kadim]
[Senin için ağlarım mahzun gezerim]
[Kılarım feryad ü figan seni görmeyince]
[Hayli zaman oldu görmedim seni]

(8)
Boğme ya sam tvoja yadna sirota
Dilersen öldür dilersen sat
Öte hey bülbül kandesin öte
Haylı zaman oldu görmedim seni
(Hasan, 1987: 478-479, 533-534)

[Vallahi ben senin aciz kulunum]
[Dilersen öldür dilersen sat]
[Öte hey bülbül kandesin öte]
[Hayli zaman oldu görmedim seni]

Almanca-Türkçe karışık şiirler, yukarıda örneklerini verdiğimiz mülemmalara göre daha geç bir dönemde ortaya çıkmıştır.¹⁵

Oltu doğumlu olan Ozan Yusuf Polatoğlu'nun¹⁶ Avrupa'ya hususen de Almanya'ya giden işçilerin 1960'larda başlayan macerasının bir muhasebesini yaptığı on kıtalık “*Otuz dört yıl böyle kaldı geride*” ayaklı şiirinde bir mülemma dörtlük bulunmaktadır:

Wilkommen tükendi **raus** dediler [Hoş geldiniz tükendi **defol** dediler]
Artık bu iş tamam **aus** dediler [Artık bu iş tamam **dışarı** dediler]
Arada bir **geh nach Haus** dediler [Arada bir **haydi gidin evinize** dediler]
Otuz dört yıl böyle geride kaldı (Nasrattınoğlu, 1997: 151-171)

Ozan Yusuf Polatoğlu'nun başka bir şiirinde geçen mülemma dörtlük ise şöyledir:

Nihayeti konuşma sus diyorlar
Artık bu iş bitti **aus** diyorlar [Artık bu iş bitti **dışarı** diyorlar]
İşte **Auslander raus** diyorlar [İşte **yabancılar dışarı** diyorlar]
Sen sen ol da memleketi bırakma (Nasrattınoğlu, 1997: 151-171)

Sonuç

Türk edebiyatında mülemmaların ortaya çıkışı ve tarihi seyrini izah edebilmek için “temel dil” ve “yan dil” olarak adlandırdığım bir yapıdan bahsetmek istiyorum. Temel dil ile kastım ortaya konan şiirin ana omurgasını oluşturan dil; yan dil ise bu omurgaya eklenen diğer dillerdir. Örnekleyecek olursak Mevlana'nın Farsça-Türkçe (Çağatayca) mülemmasında temel dil Farsça, eklenen yan dil Türkçedir. Dertli'nin şiirinde ise temel dil Türkçe, eklenen yan dil Rumcadır.

İlk mülemma örneklerinde Türkçenin yan dil olarak karşımıza çıkması, o dönemde Türkçenin tam olarak bir yazı dili haline gelmediğinin göstergesi olarak düşünülebilir. Türkçeyle yetkin eserler ortaya konup Türkçenin konuşulduğu alan genişlemeye başlayınca Türkçe, yan dilden temel dil konumuna yükselmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarının genişlemesine paralel olarak yan dillerin sayısı da artmıştır. Bir dilin temel veya yan dil konumuna düşmesi mensubu bulunduğu kültürün yaygınlığı ve baskınlığı ile doğru orantılıdır.

Bu bağlamda temel dil Türkçe olmak üzere oluşturulan mülemmalarda tespit edebildiğim kadarıyla şu diller yan dil olarak karşımıza çıkmaktadır: Farsça, Arapça, Rumca, Ermenice, Yunanca, Arnavutça, İtalyanca, Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Makedonca, Gürcüce, Fransızca, Almanca, İngilizce...

Mülemma tarzı şiir yazan şairlerin mensup oldukları milliyet de mülemmalarda belirleyici bir özelliktir. Anadili Türkçe olan şairlerde mülemma şiir oluşturma, edebî sanat seviyesinde bir hüner göstergesi kabul edilirken anadili Türkçe olmayanlarda kendini ispat etme, baskın kültürün ve edebiyatın içerisinde kendine bir yer edinme ve şairlik istidadını gösterme çabası olarak karşımıza çıkar. Bu çaba, Türk âşık tarzı şiir geleneği içerisinde tamamen Türkçe

¹⁵ Ali Osman Öztürk'ün yayımladığı “*Almanya Türküleri, Ankara, 2001*” adlı eserde Türkçe-Almanca çok sayıda mülemma türkü bulunmaktadır.

¹⁶ 1956 Oltu/Erzurum doğumlu olan Yusuf Polatoğlu, 1972 yılından beri Almanya'da yaşamaktadır. Ozan hakkında geniş bilgi için bk. <http://www.ozanyusuf.net/biyografi.htm>

söyleyen/yazan bir Ermeni Âşık/Aşug sanatkâr tipini doğurmuştur.¹⁷ Gürcüler arasında da Türkçe söyleyen çok sayıda âşık/sanatkâr olduğunu biliyoruz (Hacılar, 2007).

Ulaşabildiğimiz mülemma örneklerini şekil açısından irdelediğimizde âşık tarzı şiir geleneğinin temel nazım şekli olan koşma karşımıza çıkmaktadır. Bazı şiirler ise destan nazım şekliyle vücuda getirilmiştir.

Dertli'nin aşağıya aldığımız koşmasının ikinci dörtlüğü Türkçe-Rumca bir mülemmadır. Söz konusu dörtlük hem hece sayısı hem de kafiye örgüsü bakımından diğer dörtlüklerle uyum içerisindedir. Bazı kelimelerin kafiye gereği Türkçe söyleyişe (?) uydurulduğu görülmektedir.

Bir Rûm güzeline oldum müptelâ	a	elâ>z.k.
Teşne-dil la'linden kanayım dedi	b	an+ayım dedi (ayak)
Kaşlar şöyle dursun gözler bin belâ	c	elâ>z.k.
Gönül âteşine yanayım dedi	b	an+ayım dedi (ayak)

Dedim ela do mo nide kilisa	d	sa>t.k.
Tasvîr-i Meryem'le sûret-i Îsâ	d	sa>t.k.
Dedim ki ela do na se filisa	d	sa>t.k.
Papa sto şire mupnayım dedi	b	Ayak bozuk

Dedim ey bî-vefâ girme kanıma	e	an>t.k.
Şimşîr-i cevrinle kıyma cânıma	e	an>t.k.
Teslîm-i tâm ile geldi yanıma	e	an>t.k.
Dertli'nin sabrını sınavım dedi	b	Ayak bozuk

Âşık şiirinde her yabancı kelime geçen şiiri, mülemma olarak kabul etmek doğru olmaz. Bir şiirin mülemma sayılabilmesi için, temel dile eklenen yan dilden alınan sözcüklerin şiirin genel anlam ve ahengine uygun fakat başka bir kimseye ait olmaması gerekir. Bu bağlamda iktibas veya tazmin yoluyla oluşturulan şiirleri mülemmalardan ayrı değerlendirmek gerekir.

Türk edebiyatı ve kültürü söz konusu olduğunda mülemmaların yalnızca âşık edebiyatı mensupları tarafından ortaya konmadığı günlük dil ve anonim ürünler arasında, mülemma türkülerin,¹⁸ manilerin,¹⁹ bilmecelelerin,²⁰ atasözlerinin²¹ ve ölçülü sözlerin²² bulunduğu da bilinmelidir.

¹⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Türkmen, 1992.

¹⁸ Türkçe-Boşnakça türkü:

Giydüğü akdur
Âşıkı çokdur
Bahtı da yokdur
Yandım elinde

Giydüğü mavi
Bogme si mahım [Vallahi ayımsın]
Za tobom dil-bere [Senin için dilberim]
Yandım elinde (Hasan, 1987: 475)

¹⁹ Türkçe-Rumca mani:

Mesdon visgon istafilin [Tepside üzümüne bak]
Biraz da gözümüne bak [Biraz da gözümüne bak]

Konuşmamı tamamlarken güncel bir mülemma örneği vermek istiyorum. Türkiye, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yapılan Eurovision Şarkı yarışmasına İngilizce parça ile katılırken Bulgaristan'ı temsil eden şarkıcı Sofi Marinova'nın seslendirdiği "Love Unlimited (sınırsız aşk)" adlı şarkının nakarat kısmında "Seviyorum seni" ibaresi geçmektedir.

KAYNAKLAR

- AKSOYAK, İ. Hakkı (2009), "Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/5, s. 1-18.
- AKYÜZ, Kenan (1986), *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi (1860-1923)*, 4. bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- ASLAN, Ensar (2007), *Çıldırılı Âşık Şenlik Hayatı, Şiirleri, Karşılaşmaları, Hikâyeleri*, 4. bs. Maya Akademi Yayınları, Ankara.
- BANARLI, Nihad Sâmî (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1989), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat*, 2. bs., Enderun Kitabevi, İstanbul.
- [DS 1974] *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. 7, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DİLÇİN, Cem (1995), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 3. bs. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, Ahmet (1999), *Bayburtlu Celâlî Baba / Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Şiirleri*, 2. bs. Başer Matbaası, Ankara.
- DÜZGÜN, Dilaver (2011), *Derli Divanı Karşılaştırmalı Metin*, Fenomen Yayınları, Ankara.
- HACILAR, Valeh (2007), *Türkdilli Gürcü, Yunan ve Aysoru Aşık-Şairleri*, Bakı.
- HACIYEVA, Maarife vd. (1999), *Azerbaycan Folklor ve Etnografya Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HASAN, Hamdi (1987), *Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HASAN, Hamdi (2008), *Makedonya Türklerince Söylenen Türküler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- KARATAŞ, Turan (2004), *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KAYA, Doğan (2007), *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KOCAKAPLAN, İsa (1992), *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- KURTULUŞ, Rıza ve İskender Pala (2006), "Mülemma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 539.
- KÜLEKÇİ, Numan (1995), *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Daşerga odi helun nabun

[Eller ne derse desin]

Sen yine sözüme bak

[Sen yine sözüme bak] (Öztürk, 2003: 235-249)

²⁰Türkçe-Gürcüce bilmece:

İçi var dışı yok

Mitshop motshop suçu yok

(top) (KK: Zinnet Yılmaz)

²¹ Türkçe-Gürcüce atasözü:

Anasi **kmeli** eli **suhxi erbo erbo** eli [Annenin kuru eli, başkasının yağlı elinden iyidir] (KK: Zinnet Yılmaz)

²²Arapça-Türkçe ölçülü söz:

Et tekrarü ahsen velev kâne yüz seksen [Tekrarlamak güzeldir, yüz seksen kez dahi olsa!]

El-vekîlü ke'l-asîl

Velev kâne Kôr Vasil

[Vekil, asîl gibidir; Kôr Vasil bile olsa!]

- MACİT, Muhsin (2004), “Mülemma”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 4, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 451.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver (1997), “Batı Avrupa’da Yaşayan Türk Âşıklık Geleneği”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 151-171.
- NECEF, Ekber Nadir, “Kafkasya’da Türkçe’nin Kültür Kaynakları”, http://n-marmara.blogspot.com/2008_02_01_archive.html (Erişim Tarihi: 30.04.2012)
- ÖZTÜRK, Ali Osman (2001), *Alamanya Türküleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, “Rumca-Türkçe Mülemma Mani Tarzı Söylenmiş Şiirler Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 13 (Bahar 2003), s. 235-249.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2000), *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi Yayınları, İstanbul.
- Tâhir-ül Mevlevî (1973), *Edebiyat Lügati*, hzl., Kemâl Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TEMİZER, Aydın (2010/2), “Arap Dilinde Tazmîn”, *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 39, s. 81-96.
- TÜRKMEN, Fikret (1992), *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- YAVUZ, Kemal (2000), *Âşık Paşa Garib-nâme / Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma*, C. I/1, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Kaynak Kişi: Zinnet Yılmaz, 1961 Artvin doğumlu, ev hanımı.